

Dr Maciej Pannert

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0003-0242-722X

e-mail: m.pannert@uwb.edu.pl

Prawnorodzinne a upadłościowe zasady odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania upadłego małżonka

Family law and bankruptcy principles of liability with joint property for the debts of the bankrupt spouse

Streszczenie

W niniejszym artykule poddano analizie relacje między zasadami odpowiedzialności majątkiem wspólnym małżonków z art. 41 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (k.r.o.) a regulacjami prawa upadłościowego (art. 124 pr.up.), koncentrując się na konflikcie między ochroną majątku rodzinnego a efektywnym zaspokojeniem wierzycieli jednego z małżonków. Wykorzystując metodę formalno-dogmatyczną, historyczną oraz analizę orzecznictwa, wykazano, że obowiązujące przepisy nie zapewniają spójności między aksjologicznym postulatem ochrony wspólnoty małżeńskiej a priorytetem zaspokojenia roszczeń wierzycieli. Badania skupiły się na instytucjach takich jak zarząd majątkiem wspólnym i odpowiedzialność za zobowiązania jednego z małżonków oraz na mechanizmach zabezpieczających interesy wierzycieli (m.in. art. 52 k.r.o.). Wskazano, że ogłoszenie upadłości dłużnika prowadzi do nadmiernej ingerencji w majątkowy interes rodziny, naruszając równowagę między ochroną wspólnoty małżeńskiej a słusznymi roszczeniami wierzyciela. Artykuł dowodzi konieczności rewizji uregulowań prawa upadłościowego w celu lepszej harmonizacji z zasadami k. r. o. Sformułowane wnioski podkreślają potrzebę modelu łączącego ochronę rodziny z efektywnością postępowania upadłościowego.

Słowa kluczowe: majątek wspólny, małżeństwo, odpowiedzialność za zobowiązania małżonka, upadłość małżonka

JEL: K15, K35, K36

Wstęp

Przedmiotem rozważań niniejszego artykułu jest w istocie analiza relacji między uregulowanymi Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (k.r.o.) normującymi zasady odpowiedzial-

Abstract

This article analyses the relations between the principles of liability for the joint property of spouses under art. 41 of the Family and Guardianship Code (k.r.o.) and the regulations of bankruptcy law (art. 124 pr.up.), focusing on the conflict between the protection of family property and the effective satisfaction of the creditors of one of the spouses. Using the formal-dogmatic, historical method and the analysis of case law, it has been shown that the applicable provisions do not ensure coherence between the axiological postulate of protecting the marital community and the priority of satisfying the claims of creditors. The research focused on institutions such as the management of joint property, liability for the obligations of one of the spouses and mechanisms securing the interests of creditors (including art. 52 k.r.o.). It was indicated that declaring bankruptcy of the debtor leads to excessive interference in the property interests of the family, disturbing the balance between the protection of the marital community and the legitimate claims of the creditor. The article proves the need to revise the regulations of bankruptcy law in order to better harmonize them with the principles of k.r.o. The conclusions formulated emphasize the need for a model combining family protection with the effectiveness of bankruptcy proceedings.

Keywords: joint property, marriage, liability for spouse's obligations, spouse's bankruptcy

ności za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z małżonków a zasadami, jakie w przedmiotowym zakresie wykreowano na gruncie prawa upadłościowego. Z jednej strony bowiem mamy do czynienia z postulatem ochrony integralności i majątkowego interesu rodziny, a z drugiej interesu

wierzyciela, który zwłaszcza na gruncie prawa upadłościowego podlega priorytetowej ochronie. Sposób normatywnego wyważenia tych niewątpliwie konkurujących ze sobą wartości jest przedmiotem badawczych dociekań niniejszego opracowania. Teza badawcza, którą można już we wstępie sformułować, brzmi następująco: ustawodawca powinien zrewidować uregulowania prawa upadłościowego w zakresie wpływu ogłoszenia upadłości dłużnika na jego stosunki majątkowe małżeńskie w taki sposób, by w możliwie pełnym zakresie skorelować je z materialnoprawnymi zasadami odpowiedzialności za zobowiązania z majątku wspólnego. W pracy nad przedmiotowym zagadnieniem wykorzystano metodę formalno-dogmatyczną, empiryczną (badanie orzecznictwa) i historyczną.

Wierzyciel w ustroju rozdzielności majątkowej małżeńskiej

Pozycja prawna wierzyciela względem dłużnika, który pozostaje w związku małżeńskim, uzależniona jest przede wszystkim od tego, w jakim ustroju majątkowym funkcjonują małżonkowie. Jeśli jest to ustrój rozdzielności majątkowej – niezależnie, czy chodziłoby o ustrój przymusowy, czy umowny, a jeśli umowny, to czy miałaby to być rozdzielnosc zupełna, czy też z wyrównaniem dorobków – sytuacja wierzyciela nie nasuwa większych wątpliwości. W takim ustroju majątkowym, o ile dokonywana przez małżonka czynność prawna nie mieści się w zakresie spraw wynikających z zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny (art. 30 k.r.o.), to wyłącznie małżonek-dłużnik odpowiada za zaciągnięte zobowiązanie; osobiście, całym swoim majątkiem, tak obecnym, jak i przyszłym. Wierzyciel zatem po uzyskaniu tytułu egzekucyjnego przeciwko dłużnikowi i opatrzeniu go klauzulą wykonalności będzie mógł realizować swoje roszczenie z całego egzekwowalnego majątku dłużnika. Małżonek dłużnika nie będzie zatem angażowany w zaspokojenie wierzyciela, dzięki czemu jego majątek pozostanie nienaruszony. Ten stan rzeczy prowadzi do dość oczywistego wniosku, że jeśli ochrona majątku małżonka przed skutkami zaciągnięcia zobowiązań przez drugiego z małżonków miałaby być wartością pierwszoplanową w relacji majątkowej między małżonkami, to ustrój rozdzielności majątkowej małżeńskiej z pewnością zapewni jej optymalne, instytucjonalne wsparcie. Pozwoli także uzyskać klarowność co do tego, kto odpowiada za dług i jakimi przedmiotami majątkowymi.

Aksjologiczne tło ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej jako ustroju ustawowego

Mniej oczywista jest natomiast sytuacja wierzyciela, jeżeli między dłużnikiem i jego małżonkiem istnieje ustrój ustawowy wspólności majątkowej małżeńskiej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że do roku 1950 na mocy dekretu z 29.05.1946 r. – Prawo małżeńskie majątkowe ustrojem

ustawowym był właśnie ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobku, nazywany na gruncie przytoczonego aktu prawnego ustrojem „podziału dorobku na wypadek ustania małżeństwa” (art. 14 i 15 dekretu). Ustrój wspólności majątkowej małżeńskiej jako ustrój ustawowy został natomiast wprowadzony do polskiego prawa rodzinnego ustawą z 27.06.1950 r. Kodeks rodzinny (art. 21 § 1 k.r.) i utrzymany na gruncie obowiązującego do dziś, choć z licznymi już zmianami, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 25.02.1965 r. (art. 31 k.r.o.). Zasadność przyjęcia przez ustawodawcę jako ustroju ustawowego wspólności majątkowej małżeńskiej argumentuje się w nauce prawa i judykaturze m.in. tym, że ustrój ten jest najbardziej zgodny z istotą małżeństwa jako ścisłej wspólnoty osobowo-majątkowej (Nazar, 2009, s. 239) i znaczenie lepiej niż ustrój rozdzielności majątkowej hołduje postulowanej na gruncie prawa rodzinnego zasadzie pełnej integracji rodziny (Ignatowicz, 2001, s. 156–157). Nie utrudniając bowiem obrotu prawnego, pozwala małżonkom na optymalny dostęp do majątku nabytego w czasie trwania małżeństwa, przez co chroni ich interesy i rodziny jako całości (Smyczyński, 2004, s. 4). Jak zaznaczono, ustrój ten służy także realizacji innych jeszcze zasad prawa rodzinnego, a w szczególności zasady równouprawnienia mężczyzny i kobiety (art. 23 k.r.o.) oraz zasady ochrony małżeństwa i rodziny. Przyczynia się więc do umocnienia pozycji małżonka słabszego ekonomicznie oraz do stabilizacji sytuacji materialnej rodziny założonej przez małżonków (Pietrzykowski, 2023, kom. do art. 31 k.r.o., teza nr 10). Podobnie też Sąd Najwyższy wskazał w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 9.06.1976 r.¹, zawierającej zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny, iż: „Wprowadzając jako ustrój majątkowy małżeński wspólność dorobku, ustawodawca miał na celu umocnienie rodziny i zapewnienie jej ustabilizowanej bazy materialnej. [...] Przy ocenie zakresu odpowiedzialności majątkiem wspólnym za długi jednego małżonka zachodzi niekiedy sprzeczność między postulatem ochrony rodziny a interesem wierzyciela. Przyznanie wierzycielowi bez żadnych ograniczeń prawa zaspokojenia z majątku wspólnego może doprowadzić rodzinę do niemożności zaspokojenia podstawowych jej potrzeb”. Zalecenia te, co istotne, nie straciły i dziś na aktualności i należy mieć je na uwadze przy wykładni i stosowaniu przepisów regulujących stosunki majątkowe między małżonkami (Pietrzykowski, 2023, kom. do art. 31 k.r.o., teza nr 10). W nawiązaniu do przytoczonego fragmentu treści uchwały SN z 1976 r. warto powołać wcześniej jeszcze wyrażoną w piśmiennictwie myśl, według której właściwa wykładnia i prawidłowe stosowanie przepisów k.r.o. dotyczących wspólności ustawowej wymaga przeświadczenia, że służą one interesom osób, które zawarły związek małżeński, oraz mają na celu realizację zadań rodziny. Nie należy natomiast tych przepisów oceniać pod kątem interesów osób trzecich, np. wierzycieli czy spadkobierców (Breyer & Gross, 1975, s. 132). Przytoczona argumentacja, wspierająca zasadność przyjęcia na gruncie polskiego prawa rodzinnego jako ustroju ustawowego wspólności majątkowej, wyraźnie pokazuje, że ustawodawca, podejmując próbę wyważenia sprzecznych interesów wierzyciela i rodzi-

ny dłużnika, środek ciężkości starał się przesunąć w kierunku ochrony interesu rodziny. Nie oznacza to oczywiście, że interes wierzyciela nie doznaje na gruncie prawa rodzinnego ochrony, jednak jej zakres powinien być w określony sposób warunkowany.

Majątek wspólny jako podstawowy, materialny element ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej

Cechą charakterystyczną ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej jest istnienie trzech mas majątkowych; majątku wspólnego i majątków osobistych małżonków. Majątek wspólny stanowi przy tym materialną podstawę osobistej wspólnoty małżeńskiej i służy zaspokojeniu potrzeb życiowych rodziny (Nazar, 2009, s. 255). Substratem tego majątku są przedmioty majątkowe nabyte przez oboje małżonków lub jednego z nich w trakcie trwania małżeństwa (art. 31 k.r.o.). Majątki osobiste zaś obejmują przede wszystkim przedmioty majątkowe nabyte przed zawarciem małżeństwa oraz te przedmioty nabyte w trakcie jego trwania, które zostały taksatywnie wymienione w art. 33 pkt 2–10 k.r.o. Ustawodawca nie znalazł zatem wystarczającego uzasadnienia dla przyjęcia systemu wspólności ogólnej, w ramach której to małżonkowie byłiby pozbawieni praw nabytych przed zawarciem małżeństwa (Ignatowicz, 2001, s. 157).

Zarząd majątkiem wspólnym

Z wyodrębnieniem majątku wspólnego jako szczególnej masy majątkowej związana jest konieczność ustanowienia odpowiednich zasad zarządu tym majątkiem, obrotu prawnego jego składnikami oraz odpowiedzialności za długi małżonków (Nazar, 2009, s. 254). Należy podkreślić, że majątek wspólny objęty jest wspólnością łączną, na której specyfikę składają się m.in. brak określenia ułamkiem wielkości udziałów małżonków w majątku wspólnym oraz niemożliwość jego podziału w czasie trwania stosunku prawnego, z którego owa wspólność wynika, czyli do momentu zniesienia ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej (art. 35 k.r.o.). Zarząd tym majątkiem wykonywany jest przez małżonków samodzielnie (art. 36 § 2 k.r.o.). Oznacza to, że małżonkowie zachowują autonomię w zakresie czynności prawnych odnoszących się do przedmiotów majątkowych wchodzących w jego skład. Z uwagi jednak na treść art. 36 § 1 k.r.o. powinni oni współdziałać ze sobą, wykonując zarząd, a w szczególności udzielać sobie wzajemnie informacji o jego stanie i zobowiązaniach na nim ciążyących. Obowiązek współdziałania w zarządzie majątkiem wspólnym przy jednoczesnym pozostawieniu małżonkom możliwości samodzielnego wykonywania zarządu z jednej strony realizuje wizję małżeństwa jako związku opartego na zgodnym pożyciu, w ramach którego to małżonkowie powinni darzyć się wzajemnie zaufaniem. Z drugiej zaś upraszcza obrót cywilnoprawny, którego małżonkowie są uczestnikami. Wyjątkiem

od zasady samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym jest zarząd przedmiotami służącymi jednemu z małżonków do wykonywania zawodu lub prowadzenia działalności zarobkowej, który jest wykonywany wyłącznie przez tego małżonka (art. 36 § 3 k.r.o.). W ramach regulacji natomiast art. 37 § 1 pkt 1–4 k.r.o. wskazano czynności prawne, które dla swej ważności wymagają zgody drugiego z małżonków.

Zasady odpowiedzialności za zobowiązania jednego z małżonków majątkiem wspólnym (art. 41 § 1, 2 i 3 k.r.o.)

Specyfika majątku wspólnego, objętego wspólnością łączną i samodzielnym zarządem małżonków, wymaga także istnienia skorelowanych zasad odpowiedzialności tym majątkiem za zobowiązania małżonków. Jak bowiem zauważono, nie byłoby słuszne, aby małżonek, nabywając prawo, pomnażał majątek wspólny, natomiast jedynie ze swego majątku osobistego miał ponosić ciężar zaciągniętych zobowiązań (Piątowski, 1985, s. 441). Z drugiej zaś strony istnieje też konieczność ochrony interesu małżonka niedziałającego i – co się z tym wiąże – materialnych podstaw rodziny przed nierozważnym czy lekkomyślnym działaniem małżonka-dłużnika.

Sprzeczne interesy wierzyciela i rodziny dłużnika na gruncie k.r.o. ustawodawca starał się wyważyć w możliwie optymalny sposób, wychodząc jednak z założenia, że majątek wspólny małżonków ma stanowić przede wszystkim materialną podstawę funkcjonowania rodziny. Jeżeli zatem jeden z małżonków zaciągnąłby zobowiązanie w sprawach wynikających z zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny, to za takie zobowiązanie obydwój małżonkowie odpowiedzialiby solidarnie, a zatem wszystkimi dostępnymi masami majątkowymi; majątkiem wspólnym i majątkami osobistymi (art. 30 k.r.o.) (odmiennie Zrałek, 2005, s. 245). Wynikająca z przytoczonej regulacji konstrukcja odpowiedzialności za zobowiązania jednego z małżonków, co trzeba podkreślić, znajduje zastosowanie niezależnie od istniejącego między małżonkami ustroju majątkowego małżeńskiego.

Jeżeli jednak zaciągnięte przez małżonka-dłużnika zobowiązanie wynika z czynności prawnej, której nie można zakwalifikować do kategorii spraw wynikających z zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny, to zasadę odpowiedzialności majątkiem wspólnym za takie zobowiązanie kreuje już art. 41 § 1 k.r.o. Według treści tego przepisu wierzyciel jednego z małżonków będzie mógł żądać zaspokojenia także z majątku wspólnego, jeżeli drugi małżonek wyraził zgodę na zaciągnięcie zobowiązania. Choć powołana formuła odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązanie jednego z małżonków stanowi przedmiot ożywionej dyskusji w piśmiennictwie i judykaturze, to można jednak przytoczyć dominujące w tym względzie poglądy i propozycje wykładni. Przede wszystkim nie budzi wątpliwości, że chodzi w tym przypadku o zgodę fakultatywną, a zatem taką, która nie jest wymagana według treści art. 37 § 1 k.r.o. do ważności czynności prawnej, ale której udzielenie zapewnia wierzycielowi dostęp nie tylko do majątku osobistego dłużnika, lecz także do całego majątku wspólnego małżonków (Strze-

bińczyk, 2004, s. 159). Istotą tej konstrukcji prawnej jest zatem uzależnienie zakresu ochrony interesów wierzyciela od tego, czy wykaże się on inicjatywą w zakresie uzyskania zgody na zaciągnięcie zobowiązania od małżonka dłużnika i od tego, czy małżonek dłużnika takiej zgody udzieli (Gredka, 2007, s. 34; Smczyński, 2004, s. 9). Ustawodawca wyszedł zatem z założenia, że to przede wszystkim wierzyciel powinien być zainteresowany uzyskaniem możliwości zaspokojenia się z całego majątku wspólnego małżonków. Majątek ten jako ekonomiczna baza funkcjonowania rodziny dłużnika powinien być zatem objęty ochroną w przypadku biernej postawy wierzyciela lub braku zgody małżonka dłużnika na zaciągnięcie zobowiązania. Oznacza to, że jeśli wierzyciel rzeczowej zgody by nie uzyskał, to w istocie tylko z tych składników majątku wspólnego mógłby się zaspokoić, których źródłem był sam majątek dłużnika (z wynagrodzenia za pracę i dochodów wskazanych w art. 41 § 2 k.r.o., ale już nie z surogatów nabytych za te środki – Gredka, 2007, s. 30; Zralek, 2005, s. 360). Należy przy tym podkreślić, że zgoda małżonka dłużnika może być wyrażona tylko na takie zobowiązania, których źródłem jest czynność prawna dokonywana przez dłużnika w trakcie trwania ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej (polemicznie: Górecki, 2012, s. 29–33). Jeżeli bowiem zobowiązanie nie wynika z czynności prawnej, albo wierzytelność powstała przed powstaniem wspólności lub dotyczy majątku osobistego dłużnika, to wierzyciel będzie mógł uzyskać zaspokojenie z majątku osobistego dłużnika i tych składników majątku wspólnego, których on sam jest źródłem (art. 41 § 2 i 3 k.r.o.). Wyjątkiem od zasady, zgodnie z którą w braku zgody na dokonanie czynności wierzyciel będzie mógł się zaspokoić jedynie z dochodów dłużnika i jego osobistego majątku, są zobowiązania, które powstały w związku z prowadzeniem przedsiębiorstwa. Jeżeli bowiem dłużnik prowadzi działalność gospodarczą, to przede wszystkim samodzielnie zarządza przedmiotami majątkowymi służącymi do jej wykonywania (z wyłączeniem małżonka – art. 36 § 3 k.r.o.), choćby stanowiły one składniki majątku wspólnego. W konsekwencji z przedmiotów tych, zgodnie z treścią art. 41 § 2 k.r.o., będzie mógł też zaspokoić swoje roszczenie wierzyciel. Z pewnością bowiem wymaganie od małżonka zgody na czynności związane z prowadzeniem działalności gospodarczej byłoby nadmiernym ograniczeniem swobody jej prowadzenia przez małżonka-przedsiębiorcę. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby małżonek udzielił takiej zgody na incydentalną czynność małżonka-przedsiębiorcy, w celu np. zapewnienia silniejszej ochrony interesu wierzyciela (Gredka, 2007, s. 29). Taki zabieg mógłby być racjonalny np. jako dodatkowy argument zachęcający kontrahenta do zawarcia umowy z małżonkiem-przedsiębiorcą o istotnym potencjalnie korzyści dla majątku wspólnego małżonków.

Pewne wątpliwości budzi natomiast forma, w jakiej zgoda małżonka powinna być udzielona. Jako że jest to zgoda na zaciągnięcie zobowiązania, a nie zgoda warunkująca ważność czynności prawnej, to nie znajduje tu zastosowania art. 63 § 2 k.c. W braku zaś szczegółowego odniesienia się przez ustawodawcę w przepisach prawa materialnego do zagadnienia formy, w jakiej zgoda małżonka na zaciągnięcie zobowiązania przez drugiego małżonka powinna być wyrażo-

na, należy przyjąć, że oświadczenie woli taką zgodę wyrażające może być zasadniczo złożone w dowolnej formie (art. 60 k.c.) (Strzebińczyk, 2004, s. 160).

Wniosek ten może jednak wydawać się dyskusyjny, jeśli weźmie się pod uwagę treść regulacji art. 787 k.p.c., według którego tytułowi egzekucyjnemu wydanemu przeciwko dłużnikowi pozostającemu w związku małżeńskim sąd nada klauzulę wykonalności także przeciwko małżonkowi dłużnika z ograniczeniem odpowiedzialności tego małżonka do majątku wspólnego, jeżeli wierzyciel wykaże dokumentem urzędowym lub prywatnym, że stwierdzona tytułem egzekucyjnym wierzytelność powstała z czynności prawnej dokonanej za zgodą małżonka dłużnika. Z regulacji tej nie wynika jednak wymóg co do formy, w jakiej oświadczenie wyrażające zgodę na zaciągnięcie zobowiązania powinno być wyrażone przez małżonka dłużnika, a tylko obowiązek wierzyciela wykazania faktu udzielenia zgody dokumentem urzędowym lub prywatnym. W praktyce zatem rozszerzenie odpowiedzialności na cały majątek wspólny małżonków będzie możliwe tylko w przypadku udowodnienia przez wierzyciela, poprzez dokument urzędowy lub prywatny, że współmałżonek dłużnika wyraził zgodę na zaciągnięcie zobowiązania, a w konsekwencji, wyraził zgodę na odpowiedzialność małżonków majątkiem wspólnym (Gredka, 2007, s. 32). Warto przy tym zaznaczyć, że z materialnoprawną konstrukcją odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania jednego z małżonków, przewidzianą uregulowaniami art. 41 k.r.o., korespondują przepisy Kodeksu postępowania cywilnego, tj. art. 787, 787¹ i 787² k.p.c. o nadanie klauzuli wykonalności przeciwko małżonkowi dłużnika, a także regulacja art. 776¹ k.p.c. Ostatni z wymienionych przepisów znajdzie zastosowanie w tych wszystkich przypadkach, gdy wierzyciel nie będzie mógł wykazać zgody małżonka na zaciągnięcie zobowiązania. Uzyskany jednak na podstawie art. 776¹ k.p.c. tytuł wykonawczy przeciwko dłużnikowi pozostającemu w związku małżeńskim umożliwi wierzycielowi skierowanie egzekucji także do tych składników majątku wspólnego, których źródłem był sam dłużnik.

Żądanie wierzyciela ustanowienia rozdzielności majątkowej jako sposób na zabezpieczenie jego interesu (art. 52 § 1a k.r.o.)

W sytuacji jednak, gdyby majątek osobisty dłużnika był nieznaczny, a składniki majątku wspólnego, z których wierzyciel mógłby się zaspokoić w świetle regulacji art. 41 § 2 i 3 k.r.o., miały niewielką wartość, przy jednoczesnym istnieniu w majątku wspólnym innych przedmiotów o znacznej wartości, ustawodawca przyznał wierzycielowi uprawnienie do żądania ustanowienia rozdzielności majątkowej (art. 52 § 1a k.r.o.). Zgodnie z treścią powołanej regulacji wierzyciel jednego z małżonków będzie mógł wystąpić do sądu z żądaniem ustanowienia rozdzielności majątkowej, jeżeli uprawdopodobni, że zaspokojenie jego wierzytelności stwierdzonej tytułem wykonawczym wymaga dokonania podziału majątku wspólnego małżonków. Wierzytelnością, jaka może uzasadniać żądanie wierzyciela w przedmiotowym zakresie, jest każda wierzytelność w stosunku do jednego

z małżonków, której zaspokojenie według ustawy nie może nastąpić z majątku wspólnego małżonków, np.: wierzytelność wynikająca z zobowiązania zaciągniętego bez zgody drugiego małżonka, wierzytelność powstała przed powstaniem wspólności lub niewynikająca z czynności prawnej. Dla wykazania, że zaspokojenie wierzytelności stwierdzonej tytułem wykonawczym wymaga dokonania podziału majątku wspólnego, nie jest konieczne dochowanie przepisów o postępowaniu dowodowym (art. 243 k.p.c.) (Sychowicz, 2011, s. 344–345). Wystarczy bowiem według wyraźnego brzmienia art. 52 § 1a k.r.o. jedynie uprawdopodobnienie tej okoliczności. W literaturze wyrażono pogląd, że dla spełnienia omawianego wymagania wystarczające powinno być chociażby wykazanie rażącej dysproporcji między majątkiem osobistym małżonka będącego dłużnikiem a majątkiem wspólnym (Pawliczak, 2024, kom. do art. 52 k.r.o., teza nr 102.2). Wierzyciel wytaczający powództwo o ustanowienie rozdzielności majątkowej powinien pozwać oboje małżonków, pomiędzy którymi wystąpi zarówno współuczestnictwo konieczne, jak i jednolite (Jędrejek, 2019, kom. do art. 52, teza nr 8). Od chwili ustanowienia przez sąd rozdzielności majątkowej do majątku każdego z małżonków wejdzie udział w dotychczasowym majątku wspólnym. Jeśli zatem z tego udziału chciałby swoją wierzytelność zaspokoić wierzyciel, to w pierwszej kolejności powinien uzyskać zajęcie praw małżonka-dłużnika do żądania podziału majątku wspólnego (art. 896 w zw. z art. 909 k.p.c.). Następnie na mocy tego zajęcia mógłby żądać podziału majątku wspólnego małżonków (art. 912 k.p.c.), aby w konsekwencji, po dokonaniu podziału, uzyskać możliwość zaspokojenia wierzytelności ze składników majątkowych przyznanych dłużnikowi w wyniku podziału (Sychowicz, 2011, s. 345)².

Opisana konstrukcja prawna, która pozwala wierzycielowi na tak głęboką ingerencję w stosunki majątkowe małżonków, jest z pewnością przejawem dbałości ustawodawcy również o godny ochrony interes wierzyciela (Jelonek-Jarco, 2013, s. 20). Jeśli zważyć na fakt, że została ona wprowadzona do k.r.o. ustawą z 7.09.2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, jak również na to, że już wcześniej zgłaszano w doktrynie postulat ochrony zwłaszcza wierzycieli alimentacyjnych przed ograniczającą ich uprawnienia względem zobowiązanego małżonka konstrukcją art. 41 § 1, 2 i 3 k.r.o. (Lutkiewicz-Rucińska, 2005, s. 105), to zasadność takiego rozwiązania nie może budzić wątpliwości. Z pewnością urealnia ono odpowiedzialność małżonka-dłużnika, nie podporządkowując przy tym nadmiernie interesu majątkowego nowo założonej rodziny.

Wniosek o ogłoszenie upadłości dłużnika jako instrument o najszerszym zakresie oddziaływania na majątek wspólny małżonków

W przypadku natomiast, gdyby dłużnik pozostający w związku małżeńskim z ustrojem wspólności majątkowej małżeńskiej posiadał ogólną lub „mieszaną” zdolność upadłościową (art. 5, 8 i 9 pr.up.) (Pannert, 2021, s. 28–33)

i stałby się niewypłacalny (art. 11 ust 1 pr.up.), to wierzyciel powinien rozważyć możliwość złożenia wniosku o ogłoszenie jego upadłości. Jeśli bowiem sąd uwzględniłby wniosek wierzyciela, to zgodnie z art. 53 § 1 k.r.o. z mocy prawa powstałby między dłużnikiem i jego małżonkiem przymusowy ustrój rozdzielności majątkowej małżeńskiej. Nie oznacza to jednak, że wierzyciel mógłby teraz swobodnie realizować wierzytelność z udziału, jaki by przypadł dłużnikowi w majątku wspólnym, ponieważ szczegółowe skutki upadłości dłużnika dla jego stosunków majątkowych małżeńskich regulują skorelowane z art. 53 § 1 k.r.o. przepisy art. 124–126 i 116 pr.up. Zgodnie natomiast z wyraźnym brzmieniem art. 124 ust. 1 pr.up. majątek wspólny małżonków wchodzi do masy upadłości, a jego podział jest niedopuszczalny (Gurgul, 2005, s. 280; 2016, s. 8). Wierzyciel zatem, zgłaszając swoją wierzytelność syndykowi (art. 239 ust. 1 pr.up.), zyskuje dostęp również do tej części majątku wspólnego, z której w toku egzekucji syngularnej nie mógłby realizować wierzytelności, z uwagi np. na brak zgody drugiego z małżonków na zaciągnięcie zobowiązania. Ogłoszenie upadłości dla małżonka upadłego rodzi więc surowsze zasady odpowiedzialności za zobowiązania, niż ma to miejsce na gruncie art. 41 k.r.o. Bez względu bowiem na to, czy wyraził on zgodę na zaciągnięcie zobowiązania, czy nie, będzie on odpowiadał swoim udziałem w majątku wspólnym w stosunku do podmiotów, które nie są jego wierzycielami (Chrapoński, 2021, s. 33). Małżonek upadłego dysponuje w takim przypadku jedynie uprawnieniem z art. 124 ust 3 pr.up. do zgłoszenia syndykowi wierzytelności pieniężnej, odpowiadającej wartości udziału w majątku wspólnym, która to, posiadając status zwykłej wierzytelności upadłościowej, będzie zaspokajana proporcjonalnie wraz z innymi wierzytelnościami zgłoszonymi w tej kategorii (art. 342 ust 1 pkt 2 pr.up.). Takie rozwiązanie może z pewnością budzić wątpliwości natury słuszcnościowej, gdy weźmie się pod uwagę losowe przypadki, jak np.: życie małżonków w separacji faktycznej, wypracowanie majątku wspólnego przede wszystkim z pracy małżonka wypłacalnego, złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości bez konsultacji tego z drugim małżonkiem czy też istnienie mieszkania, które stanowi składnik majątku wspólnego. W tej sytuacji wypada powtórzyć za F. Zedlerem (Zedler, 2011, kom. do art. 124 pr.up., teza nr 5), że „konflikt między interesem rodziny oraz interesem wierzycieli jest (obecnie) rozstrzygnięty na rzecz tych ostatnich”. W tym przypadku zwraca zatem uwagę niekonsekwencja ustawodawcy. Z jednej strony chroni on bowiem w art. 41 k.r.o. majątek wspólny przed egzekucją długów jednego z małżonków, z drugiej zaś – w razie ogłoszenia upadłości małżonka będącego dłużnikiem – pozbawia wszelkiej ochrony drugiego małżonka (Pisuliński, 2012, s. 216–217).

W nawiązaniu do treści art. 124 pr.up., który przecież radykalnie modyfikuje zasady określone w art. 41 k.r.o. i art. 776¹ i 787–787² k.p.c., warto przytoczyć fragment uzasadnienia do projektu ustawy z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe: „Regulacja ta jest konsekwencją rozwiązań przyjętych w prawie materialnym, według których majątek wspólny małżonków ma służyć na zaspokojenie wierzycieli także wtedy, gdy dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków” (druk

sejmowy nr 809 z 22.08.2002). Należy podkreślić, że to założenie było z pewnością zgodne z zasadami materialnorawnymi odpowiedzialności za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z małżonków, jakie obowiązywały na gruncie k.r.o. w chwili wejścia w życie prawa upadłościowego i naprawczego, tj. do 1.10.2003 r. Zgodnie bowiem z treścią obowiązującego w tym czasie przepisu art. 41 § 1: „zaspokojenia z majątku wspólnego może żądać także wierzyciel, którego dłużnikiem jest tylko jeden z małżonków”. Ta konstrukcja prawna była także podstawą dla wydania przez SN wyroku z 20.06.1997 r., w którym sąd wskazał na jej aksjologiczną zasadność: „skoro w wyniku nabycia prawa przez jednego z małżonków, prawo to nabywa również drugi, a zatem korzyść odnoszą oboje małżonkowie, oboje także powinni być zubożeni przez zaspokojenie się wierzyciela jednego z małżonków z majątku wspólnego”³. Przytoczone brzmienie art. 41 § 1 k.r.o. zostało jednak istotnie zmienione ustawą z 17.06.2004 r., o zmianie ustawy – kodeks rodzinny oraz niektórych innych ustaw i przyjęło formułę omawianą już wielokrotnie w niniejszym opracowaniu. Od dnia wejścia w życie przytoczonej ustawy z 17.06.2004 r., tj. od 20.01.2005 wierzyciel jednego z małżonków uzyskuje dostęp do całego majątku wspólnego małżonków wyłącznie wtedy, gdy wykaże w odpowiedni sposób, że zobowiązanie zostało zaciągnięte za zgodą drugiego małżonka. Od tego też czasu mamy do czynienia z wyraźną rozbieżnością między zasadami odpowiedzialności za zobowiązania jednego z małżonków funkcjonującego w ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej na gruncie k.r.o. i pr.up. W ślad za zmianą reguł na gruncie k.r.o. w przedmiotowym zakresie nie poszła równolegle modyfikacja odpowiednich regulacji pr.up. W świetle *de lege lata* można zatem stwierdzić, że kosztem majątkowego interesu małżonka upadłego i jego rodziny, dla której egzystencjalną bazę stanowi majątek wspólny małżonków, w istotnie silniejszym zakresie zabezpieczono interesy wierzycieli upadłego (Lubicz-Pschowska, 2016, rozdz. XXIV, s. 7).

Rzecz komplikuje się jeszcze bardziej, gdy skutki ogłoszenia upadłości dłużnika pozostającego w związku małżeńskim poddamy analizie na gruncie tzw. upadłości konsumenckiej. Wprawdzie nie może być ona wszczęta z inicjatywy wierzyciela, ponieważ – jak się przyjmuje – ma to być przywilej dłużnika uregulowany przepisami art. 491¹–491²⁴ pr.up., to jednak na mocy art. 491² ust. 1 pr.up. przepisy art. 124–126 pr.up. stosuje się w upadłości konsumenckiej odpowiednio. Nie rozwijając już w tym miejscu sporu i leżacej u jego podstaw argumentacji, czy faktycznie na gruncie upadłości konsumenckiej przepis art. 124 pr.up. znajduje zastosowanie, czy też nie (Zalewski, 2015, s. 1222–1223), z uwagi na jego „odpowiednie” stosowanie należy stwierdzić, iż dominuje w literaturze stanowisko, wsparte zresztą uchwałą składu siedmiu sędziów SN z 16.12.2019 r., III CZP 7/19, że regulacja art. 124 pr.up. znajduje na gruncie upadłości konsumenckiej zastosowanie wprost i w konsekwencji cały majątek wspólny małżonków wchodzi do masy upadłości upadłego, a jego podział jest niedopuszczalny (Biernacki & Szereda, 2024, s. 2). Należy przy tym podzielić zapatrywanie sądu wyrażone w przytoczonej uchwale, że w obecnym

stanie prawnym nie można w pełni dostosować ochrony małżonka upadłego w postępowaniu upadłościowym do zasad prawa materialnego. Nie oznacza to oczywiście, że zagadnienie nie powinno być dyskutowane, zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę okoliczności, iż obecna konstrukcja upadłości konsumenckiej z tak radykalną ingerencją przepisów art. 124–126 pr.up. w stosunki majątkowe małżeńskie może skutecznie zniechęcać do wszczynania tej korzystanej w swych założeniach dla dłużnika, a przy tym i jego rodziny, procedury.

Nie sposób nie dostrzec faktu, iż w nauce prawa dyskusja nad dysfunkcją obecnej konstrukcji przepisów prawa upadłościowego, regulujących wpływ ogłoszenia upadłości na stosunki majątkowe małżeńskie, jest żywa. Raczej zgodnie wskazuje się, że jest ona krzywdząca dla małżonka upadłego, niedostosowana do prawa materialnego oraz nieracjonalna z perspektywy interesów różnych wierzycieli małżonków (Sobota & Porzycki, 2017, s. 84 i n.). Jak zaznacza Sąd Najwyższy w uzasadnieniu do rzeczonej uchwały, nie istnieją jednak proste i oczywiste rozwiązania, które w sposób zadowalający usunęłyby deficyty obecnej regulacji, nie powodując przy tym szkodliwych skutków ubocznych⁴.

Niewątpliwie trudno nie zgodzić się z konstatacją Sądu Najwyższego, że w przedmiotowej materii nie jest łatwo o wypracowanie prostego i niekreującego skutków ubocznych rozwiązania. Mimo wszystko warto jednak podjąć próbę pozytywnej refleksji i ostatecznie normatywnej rewizji rozwiązania prawnego (art. 124 pr.up.), które obecnie z punktu widzenia potrzeby optymalnego wyważenia godnego ochrony interesu wierzyciela i majątkowego interesu rodziny upadłego dłużnika nie pozwala w żadnym razie na uzyskanie zadowalającego rezultatu. W ramach jedynie nieśmiałego głosu w toczącej się dyskusji warto zwrócić uwagę na przedstawioną propozycję A. Soboty i D. Porzyckiego. Przytoczeni autorzy zaproponowali m.in. rozwiązanie, według którego z chwilą ogłoszenia upadłości wprowadzie znalazłby zastosowanie art. 53 § 1 k.r.o., ale skutek ogłoszenia upadłości małżonka na podstawie zmienionego art. 124 pr.up. powstałyby dwie masy upadłościowe. Jedna obejmowałaby wyłącznie składniki majątku wspólnego małżonków, natomiast druga obejmowałaby składniki majątku osobistego dłużnika i te elementy majątku wspólnego, z których wierzyciele mogliby uzyskać zaspokojenie również w drodze egzekucji syngularnej (wynagrodzenie za pracę dłużnika itd.) (Sobota & Porzycki, 2017, s. 89). Syndyk zaznaczałby przy tym na liście wierzytelności, czy zgłaszana wierzytelność może być zaspokajana z obydwu mas upadłościowych (wierzytelności, na które wyraził zgodę małżonek, z obowiązkiem uprawdopodobnienia zgody przez wierzyciela dokumentem urzędowym lub prywatnym oraz wierzytelności, za które małżonkowie ponosili odpowiedzialność solidarną, również na podstawie art. 30 k.r.o.), czy tylko z jednej. W pierwszej kolejności syndyk powinien zatem rozliczyć proporcjonalnie wierzytelność z masy obejmującej majątek wspólny, a jeśli uzyskane z jej likwidacji środki nie wystarczyłyby na pokrycie całości partycypujących wierzytelności, to ich niezrealizowaną część należałoby rozliczyć proporcjonalnie wraz z innymi wierzytelnościami zaspokajanymi

z masy upadłościowej obejmującej zasadniczo majątek osobisty dłużnika i niektóre elementy dotychczasowego majątku wspólnego. Takie rozwiązanie korespondowałoby zatem z materialnymi zasadami odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania jednego z małżonków (art. 41 § 1 k.r.o.) i nie premiowałoby niepotrzebnie tych wierzycieli, którzy w odpowiednim czasie nie wykazaliby się zapobiegliwością, jakiej wymagałby od nich ustawodawca w ramach egzekucji syngularnej na podstawie art. 787 i 787¹ k.p.c. Wydaje się przy tym, że kontrargument wobec tej koncepcji zgłoszony przez samych autorów, a dotyczący wydłużenia postępowania, wcale nie musi być decydujący, jeśli uznać, że szybkość postępowania nie powinna być wartością samą w sobie.

Na marginesie niejako można by także wesprzeć postulat zgłoszony przez D. Dudek i A. Hrycaj, zgodnie z którym rozwiązania w przedmiotowej materii powinny być jednakowe dla osób prowadzących działalność gospodarczą, jak również takiej działalności nieprowadzących (Dudek & Hrycaj, 2018, s. 29). W przypadku jednak nieprzedsiębiorców pozostających w związku małżeńskim, z tej racji, iż procedura upadłościowa może być wszczęta jedynie na ich wniosek, skuteczność takiego wniosku, o ile między małżonkami istniał ustawowy ustrój majątkowy – z uwagi na donio-

słe skutki prawne dla majątku wspólnego – powinna być uzależniona od zgody drugiego małżonka.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza potwierdziła tezę o konieczności rewizji przepisów prawa upadłościowego w zakresie ich relacji z prawnorodzinnymi zasadami odpowiedzialności majątkiem wspólnym małżonków za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z nich. Wykorzystanie metody formalno-dogmatycznej i historycznej ujawniło, że aktualne regulacje nie zapewniają pożądanej harmonii między ochroną majątkowego interesu rodziny dłużnika a efektywnym zaspokojeniem słusznych pretensji wierzyciela jednego z małżonków. Konieczne wydaje się więc wprowadzenie zmian legislacyjnych, które jednoznacznie określą granice odpowiedzialności majątku wspólnego za zobowiązania upadłego małżonka, uwzględniając zarówno zasadę ochrony majątkowego interesu rodziny dłużnika, jak i słusznych roszczeń wierzyciela. Proponowany w niniejszym artykule sposób korelacji prawa upadłościowego i rodzinnego z pewnością pozwoliłby na osłabienie napięcia, jakie w relacjach między rodziną dłużnika i jego wierzycielem wprowadza obecne *de lege lata*.

Przypisy/Notes

¹ Uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, Legalis nr 19477.

² Zob. też uchwała SN z 5.02.2010 r., III CZP 132/09, Lex nr 551027.

³ Wyrok SN z 20.06.1997 r. II CKU 47/97, Legalis nr 31374.

⁴ Uchwała siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 16.12.2019 r., III CZP 7/19, Legalis nr 2260969.

Bibliografia/References

Literatura/Literature

- Biernacki, P., & Szereda, A. (2024). Stosunki małżeńskie a upadłość konsumencka, *Monitor Prawniczy*, (2).
- Breyer, S., & Gross, S. (1975). W: B. Dobrzański, & J. Ignatowicz (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Chrapoński, D. (2021). Ogłoszenie upadłości a małżeńskie stosunki majątkowe upadłego. *Rejent*, (11), 11–35.
- Dudek, D., & Hrycaj, A. (2018). Skutki ogłoszenia upadłości dla majątku wspólnego małżonków w przypadku ogłoszenia upadłości małżonka, który nie prowadzi działalności gospodarczej. *Monitor Prawniczy*, (4).
- Górecki, I. (2012). Konstrukcja art. 41 kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego. Uwagi de lege lata i de lege ferenda (cz. I). *Rejent*, (3), 29–33.
- Gurgul, S. (2005). Upadłość a majątkowe stosunki małżonków. *Monitor Prawniczy*, (6).
- Gurgul, S. (2016). Małżeńskie ustroje majątkowe a ogłoszenie upadłości lub otwarcie postępowania restrukturyzacyjnego w stosunku do jednego z małżonków. *Doradca restrukturyzacyjny*, (6).
- Gredka, I. (2007). Odpowiedzialność majątkiem wspólnym za zobowiązania jednego z małżonków. *Rodzina i Prawo*, (2).
- Ignatowicz, J. (2001). *Prawo rodzinne*. LexisNexis.
- Jelonek-Jarco, B. (2013). Uwagi o pozwaniu dłużnika i jego małżonka oraz sytuacji wierzyciela dłużnika pozostającego w związku małżeńskim. *Transformacje Prawa Prywatnego*, (4).
- Lubicz-Pschowska, A. (2016). Wpływ upadłości konsumenckiej na stosunki majątkowe – małżeńskie. W: B. Gneta, & K. Michałowska (red.), *Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego*. C.H.Beck, Legalis.
- Lutkiewicz-Rucińska, A. (2005). Uwagi do art. 41 kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego po reformie małżeńskiego prawa majątkowego. *Rejent*, (12).
- Jędrejek, G. (2019). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*. Lex/el.
- Nazar, M. (2009). W: T. Smyczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*. C.H.Beck.
- Pannert, M. (2021). Mieszana zdolność upadłościowa – refleksje po nowelizacji prawa upadłościowego z 24.03.2020 r. *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego*, (7), 28–33. <https://doi.org/10.33226/0137-5490.2021.7.4>
- Pawliczak, J. (2024). W: M. Domański, & J. Słyk (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. C.H.Beck, Legalis.
- Piątowski, J. (1985). W: J. Piąkowski (red.) *System prawa rodzinnego i opiekuńskiego*. Ossolineum.
- Pisuliński, J. (2012). O potrzebie reformy przepisów regulujących stosunki majątkowe między małżonkami. *Transformacje Prawa Prywatnego*, (2), 216–217.
- Pietrzykowski, K. (2023). W: K. Pietrzykowski (red.) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. C.H.Beck, Legalis.

- Smyczyński, T. (2004). Reforma małżeńskiego prawa majątkowego. *Monitor Prawniczy*, (18).
- Sobota, A., & Porzycki, M. (2017). Upadłość konsumencka małżonków – wady obecnego stanu prawnego i możliwe sposoby i usunięcia, *Doradca Restrukturyzacyjny*, (7).
- Strzebińczyk, J. (2004). Nowelizacja przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie małżeńskiego prawa majątkowego (cz. I). *Rejent*, (8).
- Sychowicz, M. (2011). W: K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. LexisNexis.
- Zedler, F. (2011). W: A. Jakubecki, & F. Zedler (red.), *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz* (wyd. III). Wolters Kluwer, LEX.
- Zalewski, C. (2015). Skutki ogłoszenia upadłości konsumenckiej małżonków. *Monitor Prawniczy*, (22), 1222–1223.
- Zralek, J. (2005). Odpowiedzialność małżonków za zobowiązania po nowelizacji przepisów o ustawowej wspólności majątkowej. *Rejent*, (9).

Akty prawne/Legal acts

- Dekret z 29.05.1946 r. – Prawo małżeńskie majątkowe (Dz.U. nr 31, poz. 196).
- Ustawa z 27.06.1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950, poz. 308).
- Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2809).
- Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024., poz. 1061).
- Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024., poz. 1568).
- Ustawa z 7.09. 2007 r. – o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1993).
- Ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 794).
- Ustawa z 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r., nr 162, poz. 1691).

Orzecznictwo/Judgments

- Uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, Legalis nr 19477.
- Uchwała siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 16.12.2019 r., III CZP 7/19, Legalis nr 2260969.
- Uchwała SN z 5.02.2010 r., III CZP 132/09, Lex nr 551027.
- Wyrok SN z 20.06.2997 r., II CKU 47/97, Legalis nr 31374.

Dr Maciej Pannert

Adiunkt w Katedrze Prawa Cywilnego i Rolnego Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, autor publikacji z zakresu prawa cywilnego i upadłościowego.

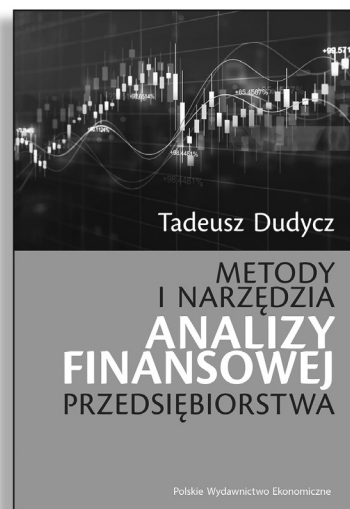
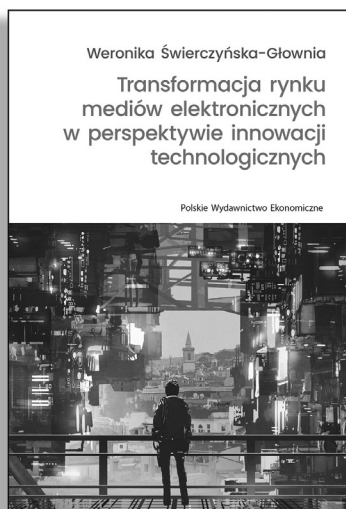
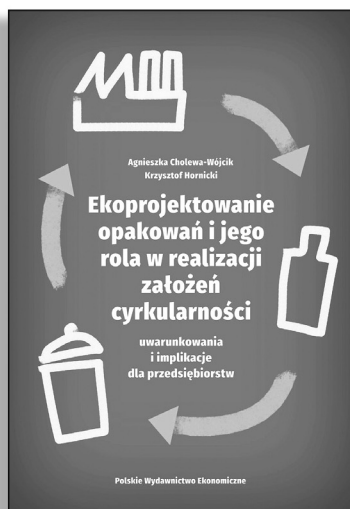
Dr Maciej Pannert

Assistant professor at the Department of Civil and Agricultural Law of the Faculty of Law of the University of Białystok, author of publications in the field of civil and bankruptcy law.

POLSKIE WYDAWNICTWO EKONOMICZNE

ZAPOWIEDZI

Książki do nabycia na stronie: www.pwe.com.pl